

سی و ہفت (۳۷) حرفی

ڈاکٹر میاں ظفر مقبول

ہجوی سی و ہفت حرفی نوں سامنے رکھ کے مضمون لکھیا جا رہیا اے۔ ایہہ سی و ہفت حرفی 1898ء توں پہلے سائیں مولانا شام نے لکھی سی۔ (۱) ایہہ سے ہی کوئی بڑھ نہیں بھئی پنجابی ادب وچ نہیں تھکن سی ہفت حرفی دا ہر کوئی ثبوت نہیں ملدا۔ ایہہ دی جہ ایہہ ہو سکدی اے بھئی نہیں تھکر جے شاعراں نے حرف ایہہ دے حساب نال طبع آزمائی کیتی اے اوہناں نے اوں توں سی حرفی (۳۶) دا ہی ایہہ دا اے۔ حرفاں دی کیتی مجموعی طور تے جہانویں کی وی ہونے اس لئی ایہہ ہی کئی سی حرفی توں ایہہ شروع کراں گے۔

سی حرفی سترھی، سرائیکی تے، پنجابی ادب دی اک صنف اے۔ ایہہ سے وچ دنیا جہاں دے سارے موضوع سونے جاسکدے تھیں۔ اچھے اک ضروری گل کراں وی ایہہ وی اے بھئی پنجابی پنجابی ۳۳ حرفی زبان اے۔ جدول کہ (سی) عربی زبان دا نقطہ اے جہدے ہتھے تریبہ (۳۶) دے تھیں تے عربی دے اکھراں (۳۸) نہیں ایہہ سے وچ "ا" تے "پے" دا جادو کر کے تریبہ دی کھتری پوری کیتی جاسکدی اے۔ عربی وچ "تریبہ" نوں "تھیک" آکھدے تھیں۔

غفلان سے ہواں موجب، پنجابی دے پہلے شاعر حضرت قرین الدین مسعود
 شکر گنج نیں (۲) تے اہو ہندی لاشقی قاری سن تے اہو لوکاں توں سمجھاوان لئی ہندی
 زبان ہرتے سن اوہے اُتے قاری دا اثر قدرتی گل اے۔ سی حرفی دے سی حرفی
 ہون دی وی لہو ہواے۔ ایہ دے گجے بے لئی ادا سب ہاں گھٹ اکھری زبان
 (عربی) دے اٹھائی ۳۸ ایہہ گھر

اب پ ت ث ج ح خ د ا ر ذی ش س ض ط ظ ع ح ف ق ک ل م ن و ہ ی
 ایہاں دجی "ا" توں گھریں "ا" تے "ے" دا دلوہا کر کے ایہی لوں
 تریہ اکھری کجیا جاندا اے۔

اردو دے بتائی (۳۲) اکھر ایہاں اکھراں دے دا دھے تال بن
 دے نیں۔

یہ پھ گھ گھ ہر چہ دھ دھ زھ زھ گھ گھ گھ

کچھ لوک صرف گزگھی توں پنجابی گھدے نیں۔ سائوں گھوہ وچ ہی دی
 حلقی اکھری دا نمونہ دی ملدا اے۔ (۳) ایہاں دی سی حرفی دی شروع جاتے گزگھی
 حرفاں توں ہوئی گھدی اے کیوں جے اہو حلقی (۳۵) اکھری زبان اے۔ بابا جہ
 گھر دا کہتا اے یعنی پنجابی کو پتا نوں قاری دی گزگھی ملی اے تے ایہ قاری دی گور
 دجی پئی اے تے ایہ گل دی ٹھیک اے۔ یعنی سی حرفی دا دھوہ اردو دجی آکا نہیں
 گھسی۔ تے سی حرفی دی ہنر بکھوانجی اے۔

سی حرفی ہاں ماہ دی طرح چار چار مصرعیاں دجی گھسی جاندی اے ہانگل
 ریائی دا گھر۔ پر رہائی تے سی حرفی دے جڑاں دجی بڑا طریق ہوندا اے۔ ایہ دے

چار مصرعے ہم قافیہ ہونکے تھے جہوں کہ رہائی دا لکھا مصرعہ غیر قافیہ ہونگا اے۔
 اردو وچ دو مصرعیاں تو عطاوہ پر مصرعی نظم نوں وی "بیت" آکھ دے۔ ایج وی "سی
 حرفی" دے کسے اک بندوں "جوت" دا ناں وی دے لیا جاندا اے۔ کئی سی
 حرفیاں "ایات" دے ناں تال پانچویاں ملدیاں تھیں۔ جیویں "ایات باہو"،
 "ایات سلطان"۔

پتے شاعراں نے سی حرفی لئی پر مصرعی ہم قافیہ نظم نوں اصولی بنا لیا اے پر
 ہمارے شاعر ائیں ایسے نہیں لڑے کہیاں نے ایہدے توں ہٹ کے وی لکھیا اے۔
 کجھ ایسے شاعراں دے نمونے حاضر تھیں۔

سب توں پہلاں تارا سنگھ گجراتی نوں پڑھو۔

الف ارب بہار بزم عشرت تے سوکھی لطف کمال تالے

بھ چار لہلہ طور ڈھولک، خوش آواز مہرب تے نکال تالے (۳)

ایسے طرح حضرت سید میراں شاہ بانو صہری جالبانی دے بڑے مشہور شاعر
 تھیں اوہناں نے سی حرفی زبیر دے وچ لکھی۔

ج بھگ وچ زخم بھر دا کس نوں پھول دکھاواں، کس در چاہاں

ہاتھ ڈھل علاج نہ کوئی سو سو مریم آجاں، قطع نہ پداں

برہوں نکالم احمد ڈڈیا کیہر جاں پداں، خاک سداں

میراں شاہ و دیار خواجہ دے دو دو حال سداں، ناں سکھ پداں (۵)

ایسے طرح اک "سی حرفی دیوانہ" لکھی ہوئی ملدی اے جہدا ذکر کے

پارکھ لے نہیں کیا۔ ایہد کداں لکھی تے ایہدے کھن دالے دا پورا ناں کیہی۔

ایسے دلوں کو کہہ نہیں سکتا جاسکدا البتہ ایسے ہی حرفی مسوس وچ لکھی ہوئی اے۔

بغ فلا کہیاں ازان مہا ہوسے لوکی ہاں توں آن کہہ دے
 گل سنی جانے نے مدان گے ذرا دسو کر دھیان کہہ دے
 ہوا بیٹھکے ماہاں نہ لیک آکے کت دیاں میں انکی زبان کہہ دے
 پراوے سب رسول توں گے یاری ایسے عشق دے تال امان کہہ دے
 ہنگی گے ازان ہاں ہائی وی بھیج کے آپ دمان کہہ دے
 کدی صبح دیاہیا نہ ہوئی ہے نہ کدی ہاں ازان کہہ دے (۶)
 ریح ہی اک مثال ہاں تاکہ دیاہی وی اے ایہ مغل بادشاہ ظہیر الدین بابر
 دے زمانے وچ ہوئے میں ایہ دور ہاں فرید الدین مسعودی شکر توں بعد دا اے۔

ل لعلت بر سر تہاں جو ترک نماز کریں

تھوڑا بہت کھلیا ہتھو ہتھو گوہیں

م مہنگے من توں من کتاباں چار

من خالصے رسول توں سچا ہی دیوار (۷)

سراہنگی توں کسے طرح وی ہنپائی توں انہیں کیج جاسکدا ایس لئی ذرا

انھے صوبہ ہوریں دا کلام لگو۔

ب باقی دن چار دیہاڑے پھونکیا پھریں سداوا

مطر کوں مٹھو پھریں جیڑے اعدہ وچ اندھاوا

بکہ صوبہ گج کر لکھیں گور گویں دن سارا (۸)

ایہ ضروری اے انہی ہی حرفی دے لکھ قدیم وی بھال کریں لئی نہیں لیک

ی حرفی سے کہتے گئے کم آتے جہات پائی جاوے تاکہ ایسے ناما ہو سکے یعنی ایسے
صنف کہی پرانی اسے۔ البتہ کچھ لوگوں دا خیال اسے یعنی ہاں ماہ ی حرفی توں
پہلاں موجودہں تے ہاں ماہ دل دیکھ کے ای شاعروں لوں ی حرفی گھنن دی گھئی
ی۔ تے ایہدی تردید بارے کچھ وچار۔

موبن سنگھ ہوری دا بنیادی ویاں ۳۸ صفحاں دی دیں پاوانے لئی جھدے
دیج اوہ ہاں ماہے دستاویزے، اوہڑے تے چو پائی دا ذکر کردے لئی۔ اوہاں ۳۵
اکھری، ۵۴ اکھری تے ۳۳ اکھری دے بارے گل کیتن اسے اوہ نئی لوں ی حرفی دی
پہلی شکل متحدے لئی تے بابا ناکہ توں پہلاں ی حرفی لکارن دے لئی۔ (۹)

پروفیسر حیدرلیک بیک بدیشائی ہواں دا کہنا اسے یعنی آج توڑی کسے شاعر نے
دیا گئی حرفاں توں ی حرفی دا لکھ نہیں جھول۔ (۱۰) ایہناں دی گل تھیک اسے کہیں
ہے ساڑے کول بتائی (۳۲) پاپائی (۳۳) اکھری دا ٹوک نہیں ہے۔ موبن سنگھ دی
بنا (۵۴) اکھری ہندی دے حرفاں نال شروع ہوئی دسویں اسے کہیں ہے ہندی
دے حرفاں دی گھئی بنا (۵۴) اسے۔ ایہ وکھری گل اسے یعنی موبن سنگھ نے صفحاں
دی گھڑی کرانہ دے ہو پیاں ۳۷ اکھری دا ذکر ای نہیں کیتا جھوں کہ ساکھیں موا شاعر
دی بنیادی اکھری ساڑے کول 1896 توں پہلے دی گھئی موجود اسے۔ (۱۱)

پروفیسر حیدرلیک بیک بدیشائی دا کہنا ایں یعنی حضرت سلطان باہو توں پہلاں
ی حرفی دا وجود ای نہیں ہند۔ (۱۲) ڈاکٹر لغزوں سید ہواں دا فرمان اسے یعنی
عبدالغفور قریشی نے سید میراں شاہ لوں پہلاں ی حرفی لکار تے مضمنا اسے پر ایں دا
کلام نہیں دتا اوہناں نے داہانی ادب دے دو میراں شاہ لوں وچوں کیتاں سید میراں

شاہ دا ذکر کج اے ائس دا کوئی دیر دا نہیں ہو پیا۔ ائس لئی اور حضرت سلطان باہو لوں پہلا سی حرفی نگار متھن دے تال ایہہ وی آکھدے نہیں بھی ہے میراں شاہ وی کوئی سی حرفی لکھے جاں اوہتاں لوں پہلا سی حرفی نگار متھ لیا جاوے۔ (۱۳) کھے ڈاکٹر بوری ای نہیں سکوں مین الحق فریہ کوئی وی ایہہ آکھدے نہیں پئی میراں شاہ ہوداں دا نمونہ کلام نہیں لکھدا۔ (۱۴) ایہہ دونوں پارکھ سواہن ائس کتھ لوں پڑھ لکھدے تے ایہہ گل بڑ جانجی۔ اوہتاں نے سید میراں شاہ جانجھری دے نمونہ کلام وچ دو طرح وی سی حرفی دتی ہوئی اے اوہتاں وی ڈیڑھ تے کسی پہلے پڑھ چکے اوہنن ڈرا پد مصرقی سی حرفی وی دیکھ لوڈ۔

میں ضرب خدا دے عشق جانی ہوں گدھی ہے سوئی جان دا اے
گلاں تال جاں کجھ نہ لکھدا اے، جو اصل کرے سوچاں مان دا اے
کال بڑ دے ہاجہ نہ رہ ملدا، کوئی زور ناچوں مان جان دا اے
میراں شاہ ایہہ زہد وی ٹھہرناچیں ایہہ جاں کم پریم گیاں دا اے (۱۵)
ایہہ کلام میراں شاہ جانجھری دا سی تے انہن ڈرا سید میراں شاہ بخاری
کوٹ اور ضلع مظفر گڑھ دا کلام وی تک لوڈ۔

طلب ایلا عشق لگا نت دوہاں آہ زاری ، دوہاں باری
ذالاجی جا محبت لائم دوہجا پار وساری، کرے نہ کاری
میں تھی دے سر آگیا بھار بھوں دا باری، ہے اقراری
میراں لہوں، تھاکیں جس تھاں زور نہ زاری، میں بھاری (۱۶)
انہن لگان ایہہ تے ثابت ہو گیا اے پئی دونوں میراں شاہ بخاری سید

ہوں توں اسی حریفی نگار دی تھیں۔ پر ضروری نہیں بھئی ایہاں وچوں کے توں پہلا
 ی حریفی نگار بنیا جائے ایہہ تاہا تے جریج کرے گی۔ ایہہ بحث تے صرف تہہ
 کلامن لئی سی تے ہر گل کرن توں پہلاں اسی ایہاں تھیں شاعراں دلیں دیہا کر
 لیے بھئی ایہاں وچوں پہلا سی حریفی نگار کیہا اے۔

حضرت سلطان اہو ۱۰۳۹ھ وچ تھے تے جتھے دے دیہارے ۱۱۰۴ھ توں
 فوت ہوئے۔ حضرت میراں شاہ جالندھری ۱۲۳۹ھ وچ تھے تے ۱۳۳۲ھ وچ فوت
 ہوئے۔ حضرت میراں شاہ بخاری کوٹ لہو والے ۱۲۲۳ھ تھے تے ۱۳۱۸ھ وچ
 فوت ہوئے۔ ڈاکٹر نظرون سہد دلیں تے سائوں پہلا اختیار اے پئی بے سائوں
 میراں شاہ وی سی حریفی لہر ہاے تے اسی انہاں توں پہلا سی حریفی نگار تھ لہے پر
 تاریخی لحاظ نال انہاں دہاں میراں شاہاں دا دور حضرت باہو توں بعد دا اے۔
 لکھ لئی اسی انہاں ”سی حریفی نگار“ توں سی حریفی دا موڈ لئی نہیں من سکدے۔

جین اکتی قیرے کوئی ہواں سوچب سی حریفی دے پہلے لکھت حضرت شاہ
 بہان الدین خانم دکھنی نہیں (ع) جنہاں دا دور ۱۵۳۳ توں ۱۵۹۱ دے ایہہ شاہ
 میراں جی شمس العشاق دے پتر نالے طلیف من جہدے گج ہے لئی ایہہ نمونہ چلیں کیہا
 کیا اے۔

ج جج میں تیرے تو میں بے

ج حاصل مرشد ہانج کے

ج ملوت میں توں آپ دست

جو کتھ پر گت آج بھی

انہاں مودب حضرت باہوادی عیاضے ہانچائی سی حرفی پہلے لکھتے شاہ برہان الدین خانم دکنی تیں انہاں دا دور وی حضرت باہوتوں بعد دا اے نبویں پہلے گل ہو چکی اے یعنی حضرت میراں شاہ دا دور حضرت باہوتوں بعد دا اے تے ہدوں کہ شاہ برہان الدین دکنی ہویتاں دسے چڑ تیں۔ ایس لئی انہاں نوں مولائی کجّ نیا جا سکدا اے ایہہ انہاں وی ایہہ گل گوہ کوچی اے یعنی حضرت داؤد علیہ السلام توں سی حرفی چلی آ رہی اے۔ اچھے ایہہ کجھ نہیں آئی یعنی ہدوں فریہ کوئی ہو رہی انہاں نوں سی حرفی نگار من دے نہیں تے غیر پہلا سی حرفی نگار کجھ وی انہاں نوں کیہ اعتراض اے کیوں بے حضرت داؤد علیہ السلام نے ۹۶۰ ق م توں ۹۳۰ ق م توں وی پہلے سی حرفی لکھی سی جو وی مہر دا اے وی موجود اے۔

”مہارک اے اوہ آدی جیواں توں زور دا اے

تے بوہے نکھاں نوں خوجی ہال قبول کروا اے

اوپدی نسل دھرتی تے زور دہی ہونے گی

جھاں وی جیواں مہارک ہونے گی“

نرا ایہہ ای نہیں انہاں نے انہاں دے پڑ حضرت سلیمان علیہ السلام دا

نمونہ کلام وی دتا اے جیواں انہاں نے اکھاں ہاپ (۱۰-۳۱) توں نقل کجھ اے۔

”تیک جیوی کسے قسمت والے نوں ملدی اے

اوہ اٹھاں جہاں پرست توں زیادہ جیتی اے

اہے گھر والے نوں اوہ دے تے پدا بھروسہ اے

اوہ سداری زندگی بوہے ہال تنگی کرو گی جی نہیں

اوجی زبان وہی لڑی تے شیری اے
 او اپنے گھر آتے پوری ٹکڑا دکھدی اے
 رنگ روپ اک دھوکھا تے مت جان واپی تے اے
 یہ اوہ صورت جیڑی رہ توں مار دی اے
 اونوں ہمیشہ دی زندگی اے

انہاں نے اپنے مضمون وچ محمد امین کوٹھ کھتی بہا پور کھس مائن تے سید
 غلام بیگانی شاہ صومراں دی سی حرفی ”جنگ ساگر“ نامونہ کلام دی دیا ہوا اے ایس
 توں انہاں نے میرانی سی حرفی دا کھس دی چھاپیا اے۔

حسین ساحر ہوی سی حرفی توں دو بڑے کافی دی طرح سدھی پنجابی
 سلف قرار دھریاں ہویاں آکھدے نیں بھئی ایس دے سولہوی بابا بانک تے شیخ
 ابراہیم فرید کافی نیں انہاں نے اپنی گل توں پکا پیزا کرن لئی گرتھ صاحب دھوں
 نمونہ کلام دتا اے۔

ز زاری کرکھنے میں ساگیں ہے پرواہ

جو کچھ چاہے سو کرے جس کا کیا ہوا

و کلام ہوئی پہننے جگن نہ ہی نام

ساگیں تیرے نام ہی کہیں آوے آرام (۱۸)

حسین ساحر صومراں دا کہتا اے کہ ایہ تصوف دی شاعری دا دور نہیں، ایس
 لئی سی حرفی دا مستحق دی کچھ زیادہ امید دھلا نہیں۔ ساحر صومراں نے ایہہ بجا پتہ نہیں
 کس زیادہ تے کڑھیا اے حالانکہ پنجابی وچ قول توں بعد سب توں زیادہ کھس جان

دہلی صنف سی حرفی اے تے ایہدے وچ سی حرفی نگاراں نے دنیا جہاں دے سارے موضوعات ور تے ہوئے نیں۔

نہن تک ہوزے شاعر حضرت سلطان داؤد توں پہلے دے سی حرفی نگار نظر ہونے نیں اونہاں وچوں سکھاں دے پہلے گرو بابا ناک وچ جی نے ۳۵ اکھری لکھی اے جہوں کہ گرو بوجن وچ تے بھگت کبیر نے ناگری دے حسابے پوتھا ۵۲ اکھری لکھی اے تے حضرت داؤد علیہ اسلام تے حضرت سلیمان علیہ اسلام دا تعلق گل کج ہال اے (۱۹) لکھ لئی ایہہ کہنا بڑا مشکل نظر ہوندا اے کہ اونہاں کتے اکھری لکھی اے۔ لکھ لئی مین اکت فریہ کوئی ہوریاں دا ایہہ جملہ قصویٰ لکھی ہئی ہالی ہال لیکھ نیا ہا سکدا اے پی حضرت سلطان داؤد پہلے دا قاعدہ پنجابی سی حرفی نگار نیں ولک سی حرفی لکھن دا ثبوت اونہاں توں پہلے ہی ملدا اے۔ ایسے طرح پارسی پارسی حرفی توں پہلاں موجود سن دہلی کاؤد لفظ ثابت ہو رہی اے۔

جے اسی سرائیکی دی گل کرینے جاں ۱۸۸۰ وچ فوت ہون والے صاحب ہندی

لہو دے نیں جہاں دامنوں کلام کئی ہا چھوڑی ہوریاں راچی ساراں تیکہ اپڑیا اے۔

الف اللہ دی طلب دے نت حق کواں پار کر جے

غفلت سے دگھن دھکم تند آرام دا پنج سے

کہ صاحب کج کر لکھیں ثابت مول جمج سے (۲۰)

ایہہ لیکھ اے یعنی اسی سرائیکی نوں پنجابی توں اڑائیں کہ سکدے پر کئی

ہوریاں دا راہی منڈا جنہوں اور باہگت دسدے نیں بھانویں اور صاحب دی اولاد

وچوں ہی اے پر اوہدی گل تے اعتبار کرنا ذرا لیکھا اے کیوں جے تہن چھ ہون

یادوں کو تاریخ کا اگا پتھپا کر سکدا اے۔

کئی چاہوہری ہواں لے ہووے شامراں دا اکر کجیا اے اونہاں وچوں
 بچیاں دا ذکر سائوں پانہلی لوہ وچ نہیں لھوواتے کئی ہواں تے اونہاں دے
 ناں پرے نہیں کھے ایس لئی گے ناووں ہل شامراں دی پٹھوئی۔

خادم ہواں دی تھقیہ سی حرفی لکھی:

ع عقل قیاسوں کجیا عشق کھلاں

پاگل طوقی پم دا کولا سندھ لہاں

دھرے نویش قبیلے نخلی مئے ہاں لہاں

خادم بنی عربی دے کیویں گھر وچ ستاں

بہرہ ع

ع عشق دی اک دھڑک گئی تم کار گئے گھر پار گئے

ساکوں لوک مریندا ہوا سے دویا شہر گئے، بازار گئے

سیڑ سے نیساں دے میر خدنگ تھے، لکھ پتے کھجورے پار گئے

بہرہ عاکی واسل ہوئے گھن درد ہزار گئے

احمد یار خاں دی سی حرفی دو ہڈیاں دی شکل وچ گاٹی ہادی اے

ع جا قصدا ایس دہس آتے اتھاں پار پورا ڈھنڈا ای

ہے گھنگھٹ کھولے ٹھنڈا بولے آگھیں حال لھو جو ڈھنڈا ای

جنہوں برس ڈھلاں وچ بھوڑی دے کئی جید ساواں دا ڈھنڈا ای

احمد یار دے ہل پار کرد اتھاں دھار کھل دا ٹھنڈا ای

جان محمد گداز

ابن آسسی گن مت میڈی سے ہوتاں دے خواب خیال دھیا
 جہاں سنگ کنگ کچا کیوں لکھن میڈے نال دھیا
 وینج قتل مرہین ہل باجھوں گل عید لو جہاں دا جال دھیا
 موت فوت دے وقت گداز آقاں ہویاں عای حال دھیا

سانوں ہنہالی پارکھاں راجیں جڑے سی حرنی لکھاں دی بھال ہوئی اسے
 انہاں دے حالات دے کلام دینا تے ذرا لکھا اسے نرے جہاں ای چلی کھیتے
 چارہے نیں جہاں شامراں دیاں کتاباں دے نال لکھے نیں لہو دی نال دے
 چارہے انہاں دچاں پتے نال داقم دے مضمونیں دچاں لکھے نیں۔ (۳۱)

سلطان باؤ (ایات باہو)، علی حیدر (سی حرنی علی حیدر)، بھسے شاہ
 (کھیاہ)، دارت شاہ (بیر)، خواجہ فرخ شیر، میاں محمد بخش (سی حرنی میاں محمد)، گنگا
 رام (قصہ گوئی چنہ)، ملکھی رام (نون دا پیکار، پاراں ما پانی)، سید غلام قادر، چنہ
 سنگھ، سیدا سنگھ، میراں شاہ سید، دیوال سنگھ، غلام بخش (سی حرنی، پاراں ماہ پیوہ
 و برکزیو ہنگال ہتھوں)، گوپال سنگھ، مہر سنگھ، سعیدی داس، ہاشم شاہ (سی حرنی
 معرفت)، امام بخش، قادر پار، شاہ محمد، سائیں داس، خلیل سنگھ، سلطان احمد (سی حرنی
 سلطان)، بھل (بیر)، روزا داس، ہاشم شاہ قلعہ، نور احمد ہاشمی، شاہ محمد قریشی، کریم
 بخش، رمضان علی دھلو، احمد علی سائیں، بی سید محمد شاہ (دکھیا رہ، میر چا، آزاد گلیر)
 بردا پٹا دی، سائیں گوہر، مرزا عبدالکریم بھسٹر، الہی بخش (در کھوج ۱۵-۱۶)، مولوی
 فضل حق فضل (در کھوج ۳۱)، میاں دوست محمد (در کھوج ۱۵-۱۶)، صوفی عابد علی

مناجات (در کتب ۱۶-۱۵)، ساقی بانی، خاتم مسبین، شاہ مظفر، محمد خاں ڈاکر، مناجات
 مسبین امیر، الامداد چنگی، گل پشوری، کیدار ناتھ سوز، خانو، روپ علی جوہر، ساکنین
 فیروز، اقی صدیقی، مولوی عبدالستار، لایہ سنگھ، محمد اشرف (فریاد بچی، سی حرفی وصال
 یار، گیان داس، حاجت اللہ، محمد یونس کورنی (پنج گنج سی حرفیاں)، نظام علی (مکتبول
 قلندری)، شاہ ظریف، مایہو سنگھ، عشق نیر، جان محمد، فیروز، عبدالرحمن علوی، نیک
 عالم (مجموعہ سی حرفی ہائے)، رحیم یار، عہدی قیصر شاہی (یار نامہ)، حافظ بخش،
 تحصیل مال شناک، خلیفہ قرادین، فلک بیکر، حکیم کاموں، خان شیدا (یہاد گلشن)،
 محمد دلپنہ (مجموعہ دلپنہ)، بھائی دلا سنگھ (سرور عشق)، حافظہ اللہ بخش نیارا، شاہ محمد
 مظہر میدی، مناجات وردگل، حکیم عبداللطیف، تقم الدین، باقی مرحوم، نظام علی
 گلبران (سی حرفی اصولے انکھیں دے، عاشقاں دے تے جیست لیکھا)، دائم اقبال
 دائم، حیر احمد حیر (سی حرفی حیر)، ارشد، نور بخاری (مورثہ جسد تے سوچنی
 دھرتی)، بشیر آثم (تاریخوں توں)، نظام مصطفیٰ نکل، نبی بخش رندھیر (سی حرفی چہ جسد
 در کتب ۱۶-۱۵)، مولوی نظام رسول، ساکن لیل، محمد انور فراق (انکھ فراق)، عالم
 لاہوری، شاہ نور الدین (سی حرفی انگل، چٹاپی) بی الدین صاحبزادہ نظام سرور کانا
 شاہ کاک، مولانا بخش، محمد یوسف (سی حرفی بدل شاہو)، محمد یوسف (سی حرفی مرتبہ مشکل
 شافی)، نظام الدین (بشارت نوشتاری)، محمد علی (تقدہ دہشت)، محمد سلیمان قادری
 (سی حرفی حافظ)، شفی نظام مسبین (سی حرفی حقانی)، فتح محمد (سی حرفی درد دل)،
 مہاں جلال ساکن مہاں دیمان، خذہ اختر نوشتاری (شان سرور دہ عالم)، نظام مسبین
 (مجموعہ پنج گنج مسبین)، جان محمد گھانا، احمد یار خان، بکروج، خادم، مست محمد (دودھ)

محمد فاضل سندر پوری، محمد عالم (فرائی شرافت)، فقیر قادری (سی حرفی سسی)، سلطان احمد، محمد عالم (فرائی شرافت)، نور حسین (پادریاقت)، حفیظ صاحب (نوائے وقت 88-89)، محمد دین گھڑائی (سی حرفی)، احمد دین بھنگوی (قصہ جاہر)، شہادت علی شاہ (ریحانوی) (سی حرفی بیار پیراگائے غلوں دا بھگا)، سائیں مولانا شاہ (گھت گھتاری حرفی ہدایت)، عبدالرحیم رحیم (سی حرفی عارفانہ)، دیوانہ (سی حرفی دیوانہ)، بابا عالم شاہ (غزینہ توحید)، اثر انصاری (سی حرفی کھلی والی سرکار، عاتم طائی)، زبیر انصاری (سرگی دا تارا)، عابدہ اثر (سی حرفی)، محمد اکرم فریدی (سی حرفی حضرت علیہ السلام)، عبدالحمید سفری (دکنی سی حرفی)، ڈاکٹر جاوید سوز (ساوا پاکستان)، مولوی حبیب اللہ بھنگوی (سی حرفی حبیب)، بشیر باغی (گھلاں وی سسی)، حکیم محمد امیر قادری باغی (مشرق سواناں) تے مشرقی نوشای (غیر مطبوعہ) بہت سارے شاعر ایسے نیں جہاں دا ذکر سی حرفی نگاروں دے حوالے نال پہلے پارکھاں تے گھت ای ذکر کیتا اے ایہاں وچوں کجھ سی حرفی نگاروں دا تعارف دے نال سمون پیش کیتا جا رہا اے۔

ایہاں شاعراں وچوں سب نالوں پہلے عبدالرحیم رحیم نوں نگر رحیم ہودی حضرت سائیں مولانا شاہ دے کاتب تے خاص مرید بن جہاد تکریم مولانا شاہ تے اپنی کتاب زبیر مشنری وچ کیتا ہوا اے۔ کئی دہائیوں ایہ فیصل آباد آ بیٹھے تے 1984ء وچ مہدولی دے عالم وچ آتھے ای وقت پائی، انہاں وچوں کتاباں سی حرفی عارفانہ نگہ دست عقیدت جلد اول تے دوم چھپن نوں ملدی ہاں نیں۔

ل کج بھری بھری بھری بانہ ہے بوسدے تھہ پانا

کراں کیسے میں نہیں مل سکتا اور بے پائی ہوئی اسے تھک یا رہا
 میرے نفع نقصان کا اور مانگ اور دو رکھنا اسے میری بہت یا رہا
 رسم راضی رہو اپنی رضا اسے ہر سب گناں چلے گئے یا رہا (۲۲)

بابا عالم شاہ گادری نوشاہی چھاری (زکات ۲۹ دسمبر ۱۹۹۹) نے اپنی کتاب
 "تزیینت حید" سے اپنا سر نہیں ایہ دتا ہوا ہے۔ یہاں چک ٹبرگ سب اکتھیل و
 ضلع شیر پورہ ایہ شیر و کی والے بابا شیر شاہ ولی دے مرید تے سوا شاہ سائیں دے
 پترے مرید ہیں۔ انہاں جا اصل ناں عبدالمکریم ہی۔

م نثار گل اولیاء نہیں دے، سارے نہیں دے سہ سالار ہو گئے
 سخی شان والے بے عیب رہر آستان ساریاں دے نثار ہو گئے
 داؤد اسے سوی روح القدس انہاں ساریاں دے نثار ہو گئے
 عالم شاہ دو نعل جو خاطر دے کا ہندے نالے لوہ سوار ہو گئے (۲۳)

نور بخاری ہوریاں دا اپنے داہی کہنا ایہی پئی اولہاں نے کوئی سوتوں دودھ
 ہی حرنی لکھی اسے تے انہاں دوج ہر طرح دے موضوع اپنا تے ہیں۔ نور بخاری
 گھٹ دگھٹ کوئی ۳۰۰ کتاباں دے کھداری نہیں جھٹھلی کم دی ڈھر کج ہویا ہے۔ اس
 دے پے اور کڑیاں کماں ضلع گوجرانوالہ دوج رو رہے ہیں سوئی حرنی حاضر ہے۔

زال ڈاہیاں منزلے کیسے نہیں ڈکا رہویں گا کے اٹھانا نہیں
 کیسے مانگ ہے پے ریویں داہ اندر ٹھینے سے باروں کے دلاونا نہیں
 ڈگی کدھ آمارے آپ اٹھ کے جانو آں اسپد دا ڈھلونا نہیں
 ہمت کرتے اٹھ نور میاں کم اٹھ کھنٹی نے آنا نہیں (۲۴)

نہیں توڑی لیکن وہاں چھوٹیاں ہونیاں صرف وہی حرفیاں لکھ رہی تھیں جہاں دانا کر پہلے ہو چکا ہے۔

تعلیم نئی تھی، حاجی تعلیم دے، حال میں دیکھو وہاں تفصیل کاموں کے ضلع گورنمنٹ دے رہا ہے، اس کے ساتھ ہی اس نے چھ ماہ بعد ہی ۱۹۳۰ء کی لکھی ہوئی ملدی ہے۔

دور کردہ ایساں غلطیاں نون علم شرح دا چھو تحقیق پورے جہاں علم دے نہ انسان چاہے اتے آدھیہ حق ۱۹۱۹ پورے علم کھولنا وہاں وہاں تاکیاں نون ہور جہاں دے راز سارے نئی تھی میاں علم کرد حاصل، علم نال سورن دین لئی کارے (۳۵) سولہ فصل حق ۲ اپریل ۱۹۰۲ سولہ مہینہ تے مگر لکھک نزد جہاں پور جہاں پیدا ہوئے۔ چہی تھی مذہبی آزادی میں۔

ی یاد رکھو اہل ذوق سارے حق گجرات مشہور لکھک وہی ہے چہی سرتے کی توہاں جہاں نال ہو پائے پھر پور لکھک رکھے سارے نہ چھ نواز کوئی ہے وہی جہاں میں بے نور لکھک فضل حق دی اچھے آن بھیا رخصا انکیاں توں کرے دور لکھک (۳۶)

محمد اکرم فریدی گورنمنٹ ضلع لوہہ دے رہا ہے اس کے ساتھ ہی اس نے اتھاری نال بنا گاؤں ہے۔ اس نے اپنی ہی حرفی وہی اپنے دلوں کچھ زیادہ جہاں کاری نہیں دتی۔ فریدی جہاں نے اپنے مرشد سید عبدالحق شاہ جہاں دی شان وہی ہی حرفی کی ہے۔

و ہادی دی گجگ تصور دل وچ کھلے بندھ کے دھتا رو لینے
 گے ضرب آ دی قلب آتے ایسے عشق ساہن دل دھو لینے
 صدق یقین دے وٹ دھاکے وچ جنہاں پار پوہ لینے
 اکرم بندگی ساواں دی اک پاسے پوسے پار دے گزری کھلو لینے (۲۷)
 حکیم میاں دوست محمد دوست ہریال ضلع شکر گڑھ دے رہن والے تھیاں،
 ۱۹۸۸ء وچ ایساں دی اک کتاب مجموعہ سی حرفی عرف حقیقت و معرفت بعد از
 نظر جانی قدر آفاقی مجھی سی۔

ل لڈاں بھٹ جہان ویاں مزہ عشق دا تھوہ بے پچھتاہی
 دھو صدق تے دوتی توں پاک ہو کے کر نظر غیر نیر نہ کھناہی
 خودی کبر بھکار تے بھوت پھلی طبع جس دے پہل نوں کنہاں ہی
 دوارے عشق دے بندھ کے کریں چ جاہیں وار تے دھتا رکناہی
 محمد یوسف روگ اڈا تے کھل وار کیراں دے مصنف میں تے ۲۰۰۳ء وچ
 ایساں دی سی حرفی عقل ثانی نے ترجمہ دے کے شائع کرائی سی۔ شاعر نے حیاتی
 دے لحاظ ان کڑیاں نکاں دے وچ گزارے تے ایج کل مصری شاہ لاہور وچ روہ
 دے تھیاں۔

ج حال قصیاں میں بد حال ہوئی روہی وگدی جہاں پریشان میری
 کس دل دی فی سزا نہیں عقل فکر اسے ہوئی حیران میری
 جہاں ڈولی پا کہار لڑ پنے اکھاں روہیاں بند زبان میری

جسٹ مشق نے ایسا برہاد کیا جگہ وہی نہ پہچان سہری (۲۹)
 اہلی نعل مطلق، سائیں احمد علی پتھوری توں بعد پتھورہ اک وڈا ناں اہلی
 نعل مطلق مرحوم ہے جہاں نے ۲۰۰ دے گج ہنگ سی حرفیاں کھیاں نیں۔
 ظ ظاہر ہو کے غیراں نال بھرے تھا ہو کے کیوں اپنے نظام کولوں
 ظم بھر دے صدمے نہ دے نہوں کر دے شاداک واصل دے جام کولوں
 کردے محاف برائے خدا میوں جو قصور ہویا اک مشق خام کولوں
 کہہرا مطلق میں روشن جہان وہی آیا میرے پوارا میرے افس نام کولوں (۳۰)
 صوفی عنایت علی عنایت ۱۹۰۳ وہی پتھورہ پر وہی پچھا ہونے لے شیخ
 جہاں چاہ کے لیرنگ داکم کھیا تے ۱۹۷۵ وہی پک ٹھمر و فیصل آباد وہی فوت
 ہونے۔

ش شرم گئی نالے دھرم کیا تھے مشق نے جو بنایا ہی
 سچ دھرم دی چند و پار کین بھونے دھرم توں پھوک جلا یا ہی
 ہو پلا دکھیا نہ پرے توں ہست کے بوٹے دے وہی گل رو گئی
 چند جانیا افس توں مکا کے بوٹے دے وہی گل رو گئی (۳۱)
 عالم لاہوری سنے پر سنے مہا پد کھساری نکیم لاہوری دے ستر نیں۔ اینہاں دا
 پورا ناں انکار عالم لاہوری اے تے آپ ۱۹۴۳ وہی لاہور وہی پچھا ہونے۔ گلگت صحت
 دپوں ریٹاز صحت حاصل کیتی، ان گنت کتاباں دے مصنف نیں اینہاں دی این
 لکھی سی حرفی دا ذکر ڈاکٹر ریاض شاہ ہوداں نے کیا اے۔

الف آس رہندی سوا نظیریاں توں سوا کدوں نظیر آزاد ہونے

مولانا قریباً نزدیک ہو کے عالم انڈیا گدوں برباد ہو سے
ستیاں ہو سے پابنوں ساریاں دا بر روز ای توں الگو ہو سے

عالم علم تے علم انڈیا پیا کرنا ہر روز ای بلیا جلاو ہو سے (۳۲)

سارا اصل موضوع سی دانت (۳۷) حرفی اے سی دانت حرفی دے حوالے

نال ساڑے کول انکوں حضرت سائیں مولانا شاہ دا اے۔ سائیں ہوریاں دیوں ۱۹۰۷ء

دیج چھین والیاں دا کتاباں دیج سی حرفیاں موجود نہیں۔ لوہیاں دی کتاب مرزا

سامہاں دیج اک سی حرفی تے لوہیاں دی کتاب سسی پڑاں دیج اک سی حرفی تے

اک سی دانت حرفی موجود اے۔ ایہ توں سی حرفیاں ۱۹۸۸ء دیج سائیں مولانا شاہ

دینیکر سوسائٹی کراچی کول شائع کویز انوار نے گنت گنتار دے نال چاپ

دییاں سن۔ سائیں ہوریاں نے اپنی سی دانت حرفی دیج حرفی دے تریبہ اکھریاں توں

دوہ ہوزے اکھریاں نال سالوں ۷ بند دتے ئیں اوہ ایہہ ئیں۔

پ پم کرنا تے سکھ پکر تیرے علم اندر توہیاں ساریاں دے

جیرا بھریں حاصل ہونگی مرزا دے ہوزے پان دیج لیکن اڈاریاں دے

سالوں حاصل دے سیاں گولیاں دا جہاں چک تے پانیاں ٹوہیاں دے

دھ تھاہ توں دکھری گل کر کے مولانا کون بھرے گنہگاریاں دے

پ پکر گھریاں ہیوں چک گھو دا انگلیاں تیریاں پکر سکھ پیارے

تیرے حسن ساریاں دا نکس پانہ اڈا دے پچھیاں دے ہلدے چک پیارے

ٹے پار غنوار سردار ہو سے دپ لاوے نہ کوئی نکلک پیارے

۱۔ مولا شاہ چاہ لینی رام بیجا مابے جنگ تا قوز کے دھنک پیارے
 ڈال ہوا عرف ہور ناہیں قاصدے عرفان دے ویج شمار کر کے
 چند تارے دو کاپیاں گناں چھپے دے ناہیں ہوئے سوچا کے فہر کر کے
 اک دوسے توں جان قربان کر دے یار یاروں دے نال پیار کر کے
 یار سوچتا نہ یار تا پیار سوچتا مولا شاہ تو کجھ اظہار کر کے

۲۔ زسے تا گناں بہت مشکل بن تا کافی نہ لڑاں دہنہاں تا بی
 مٹی نینڈا، گڈا، مکھی، شکل کھسے جدوں مٹی گھمیار ہے گودھا بی
 کاغی دیا کھائی نال پٹری کر دے سوچتا کھیاں دے نال کوہدا بی
 مولا شاہ چاہ رنگ نگر نال دیکھے ناہیا کب ہتھاں نال نوہدا بی

۳۔ ڈیہ کر سوچیاں پڑیاں تے اجا، پاپڑ سارے ست گل پائے
 پُندے ہنڈ کارنگراں سچیاں نہیں کجھ ہاجر شوقیاں لے مل پائے
 پاروسن لوہڑا اک ہور لوہڑا ویج میٹھھیاں سوتے دے نکل پائے
 ناہن بھیکھے ایندے مولا سا نہیں لکھیاں لا چھاتی لکھاں ویج نکل پائے

۴۔ گل کر بس کے نال سارے رونا ڈانکنا ہو پکتے دکھرا دے
 دسین اپنی سداہی نہ سنیں کوئی کتھوں تکھ لیا توں نورا دے
 صدقے جارتھی کیوی دات آہیں تیری دات اتوں جاراں لکھا دے

یہاں میرا کھڑا مولا سائیں توڑ چھڑی دا دیکھ ہے ڈکرا وے
 لکس توں اے (سے۔ی) توں دو وار ہوتا گیا اے اچھے دو اہم گھاں
 ایہہ میں بھئی مولا شاہ توں پہلاں پاں گھروں کسے شاعر نے جن دھر کے بھتی
 اکھری نہیں لکھی۔

دوہی اہم گل ڈتے زونوں جہاں جاک کوی کسی شاعر نے بیٹھ نہیں کیہا۔
 پدی کوشش کیتی اے پئی نہیں توڑی ہی حرفی تے ہون والے کم توں اک نظر دیکھ لیا
 جاوے۔ پر لاہور ویاں لاہور ویاں چوں استھکال مئی 1984ء دی فائل نہیں مل سکی
 جس پاروں منظور انور قریشی ہواں دا مضمون رو گیا اے لیکن اے ایہہ سے وچ دی
 کوئی توں کاڈھ ہونگی پاں لہہاں نے کسے دی تانیہ تریہ اپنے خاص اعزاز نال
 کیتی ہونگی جوڑی مہرے لئی مددگار ثابت ہو سکدی۔

